

MICHAEL WINTLE

## Oszloposodás, konszociáció és vertikális pluralizmus újraértelmezése a holland példán: egy európai megközelítés\*

A *verzuiling*, a konszociacionalizmus holland változata válságban van. Tíz esztendővel ezelőtt a tudósok még a részletekről vitatkozhattak, de a történészek és a politológusok általában egyaránt egyetértettek abban, hogy mi is az oszloposodás, avagy *verzuiling*<sup>1</sup> és hogy kulcsfontosságú volt Hollandiában, legalábbis az 1960-as évekig. Holland összefüggésben a vertikális pluralizmus a közélet szinte minden vonatkozását jellemezte. Ez a politikai kultúrát vagy életmódot átható jelenség a 19. század második felében keletkezett és az 1950-es években jutott el a csúcusra. Még az ezt követő időszakot is az oszlopok uralták, hiszen ekkoriban az *ontzuiling*, avagy az oszloposodás felszámolása volt a jellemzően használt kifejezés.

Ma már nem vagyunk biztosak a dologban. Az egykor annyira világos képet, a négy függőleges elemből álló klasszikus oszlopcsarnokot a mostani tudományos légkör erodálta, körvonalai bizonytalanná és árnyékossá váltak. Hans Blom a közelmúlt idők kutatásának „pusztító erejéről” beszél, és azt állítja, hogy a modern holland történelmet magyarázó oszloposodás fogalmának hasznosságát lefelé irányulóan alapvetően újra kell értékelni. Szerinte nem létezik többé az oszloposodásnak egyetlen meghatározása, és teljesen érvénytelennek ugyan senki sem

\* A tanulmány a *West European Politics* 2000. júliusi számában jelent meg.

tartja, mégis, mintha alig jelentene többet, mint a szegmensekből álló társadalom holland változatát.<sup>2</sup> Blom azonban ebben a tekintetben nem szélsőséges: Piet de Rooij, aki a témáról sokat írt, taglalta a holland *verzuijing* mint teljes egészében zavaros kifejezés elvetésének előnyeit, mert az számára nem jelent mást, mint „politikát”.<sup>3</sup> Mások, amennyiben hajlandók megtartani a fogalmat, még az alapjait is újra kívánják definiálni: Theo Toonen azzal érvel, hogy a nevezetes holland oszloposodás egyszerűen a közönséges regionális és helyi kormányzat másik formája.<sup>4</sup> Látható tehát, hogy a fogalom válságban van.

A problémát mintha a zavar három forrása tenné még bonyolultabbá. Az első elemi zavar egy modell és a körülmények konkrét együttesének magyarázata között van. A vertikális pluralizmust vagy alkalmazkodási modellt talán túlságosan szó szerint értelmezték ahelyett, hogy rávilágítottak volna a helyzet általános vonásaira azonosítás és összehasonlítás céljából. Az „amszterdami iskola” tagjainak sok helyi tanulmánya, amelyeket Blom idézett cikke tárgyal, hozzájárult ehhez a helyzethez: mintha Blom azt mondaná, hogy ma már nem látjuk a fától az erdőt.

Másodszor egyesek összezavarják a holland helyzetet más országok körülményeivel. Arend Lijphart a holland történelmi helyzetet vizsgálta és kifejlesztette az általa azonosított „alkalmazkodási rendszer” működésének modelljét.<sup>5</sup> Azután továbbfejlesztette a modellt, ami a politikai problémamegoldás konkrét útjának tipológiája lett és sok országra és korszakra lehetett alkalmazni. Ezt nevezték később „konszociacionalizmusnak”. Talán először a konszociációt a holland empirikus anyagból származtatták, de ez olyan modell, amelyet az összehasonlító politológiában analitikai eszközként számos más helyen is lehet alkalmazni. A cél nem az, hogy a holland alaphoz hasonlítsunk egy sor más helyet, hanem hogy a holland helyzetet az általános típus egy változatának tekintsük. Nem szabad összezavarni a holland függőleges pluralizmust, avagy *verzuijinget* a konszociáció általános modelljével: az előbbi csupán az utóbbi egy változata.

A harmadik zavar terminológiai természetű: mégpedig az oszloposodás és a konszociáció összetévesztése Hollandiában. A korporatizmust gyakran ugyanebben az összefüggésben tárgyalják, ami csak fokozza a terminológiai zűrzavart. Mind a három összefügg egymással, de nem azonosak, és nem szabad ezeket a fogalmakat felcserélhetően használni.<sup>6</sup> Foglalkozzunk először a korporatizmusmal. Nyugat-Európa sok, a közép által uralt demokráciájához hasonlóan Hollandiát is évteljesen befolyásolta a korporatista etika a 20. század első évtizedeitől egészen az 1960-as évekig.<sup>7</sup> Az 1920-as évektől kezdve a gazdasági és társadalmi tervezést egyre inkább a háromoldalú képviselőlet bizottságai formálták és hajtották végre. A bizottságoknak tagjai

voltak a szakszervezetek, a munkáltatók delegáltjai és független szakértők. A problémamegoldás efféle kerekasztal-jellegű megközelítése, amely kezdettől fogva feltételezte, hogy kompromisszum fog születni, fontos eszköz volt a társadalmi béke és gazdasági stabilitás céljának eléréséhez, egyúttal elősegítette egy olyan tudatállapot kialakulását is, amely hajlott az együttélésre vagy pluralizmusra. Sok más országgal szemben, ahol a korporatista hagyomány erős volt, a hollandok a sajátjuk nagy részét törvényhozással szentesítették, sokkal határozottabban, mint például Belgiumban. Ez a korporatista tradíció kiegészíti a vertikális pluralizmust és biztosítja a működéséhez szükséges gépezetet.

Ezután következik az oszloposodás. Szűken értelmezve, szemben a fogalom általánosított értelmével, amely a konszociációval rokon, mindenféle szervezetre és intézményre utal. Ezek a 19. század második felétől vertikális vagy ideológiai csoportok körül kezdtek sokasodni a politika, az oktatás, a vallás, a jólét, a szabadidő szférájában és számos más területen. A hollandok rendelkeztek és ma is rendelkeznek megfelelően oszloposodott infrastruktúrával, de ugyanez a helyzet sok más országban is, és ebben Belgium sem különbözik. Ismét csak az a helyzet, hogy az „oszloposodás” szomszédos a konszociációval és a korporatizmussal is, amelyeknek előfeltétele, de nem azonos velük.

Végül pedig itt van a konszociáció fogalma, amelyet először Lijphart rendszerezett. Ahol a politikai stabilitást olyan helyzetekben érik el, amelyekben nagyjából azonos státusú csoportok ideológiailag szemben állnak egymással és valamennyi csoportnak arányos befolyást juttatnak jól meghatározott szabályok szerint, ahelyett, hogy egy csoport uralkodna egyszerű többségen alapuló rendszerben. Az oszloposodás, a korporatizmus és a konszociáció kölcsönös viszonyban van, különösen a holland helyzetben, de a három nem azonos és az elemzés tisztaságának érdekében el is kell választani őket egymástól.

Mindezen bizonytalanságok tudatában azzal érvelek, hogy a *verzuilig* fogalma még mindig értékes és értelmes. Ebben a cikkben a hollandiai *verzuiling* lényeges elemeit ismét megkeresem, és újra megfogalmazom. Ezt követően a holland helyzetet nemzetközi távlatokba helyezem. Először egy közeli szomszédoddal, Belgiummal hasonlítom össze, végül pedig a vertikális pluralizmus vagy konszociáció fogalmával szélesebb nemzetközi összefüggésben foglalkozom és a 20. század végének Európai Uniójára alkalmazom.

## A KONSZOCIÁCIÓ HOLLAND VÁLTOZATA: VERZUILING HOLLANDIÁBAN

Hatalmas irodalom foglalkozik a *verzuiling*gel és nagy számú tudós kommentálta.<sup>8</sup> Itt most röviden a *verzuiling* könnyebben megközelíthető ismertetéseit vizsgáljuk meg, majd a funkciójára összpontosítunk, nevezetesen arra a módra, ahogy megmagyarázza, miképpen képesek a különböző társadalmi csoportok stabil politikai rendszerben együtt élni.

Lijphart szerint a holland társadalmat 1920-tól körülbelül 1960-ig elsősorban a valláson vagy világi ideológián alapuló csoportok közötti vertikális megosztottság jellemezte és nem a társadalmi-gazdasági státus, vagy osztály horizontális megosztottságai. Volt tehát egy római katolikus blokk, egy ortodox kálvinista blokk, egy szocialista blokk és egy negyedik semleges vagy liberális „oszlop”. Az egyes blokkoknak csak az elitje érintkezett az oszlopon kívüli világgal, és ez volt a rendszer második jellemzője: létezett a mindenén átívelő kormányzati apparátus felépítménye, amelyet valamennyi oszlop politikai elitje alkotott, és akiknek az volt a dolguk, hogy az országot egymást követő egyszerű kompromisszumok révén vezessék annak érdekében, hogy az oszlopok közönséges követői gyakorlatilag hermetikusan elzártan élhessenek. Az volt a cél, hogy a katolikusok szinte kizárólagosan katolikus világban éljenek, a holland szocialisták pedig szocialista életet éljenek „a bölcsőtől a koporsóig”. És ugyanez vonatkozott az ortodox kálvinistákra is. A negyedik oszlop, a semleges, vagy liberális kevésbé volt befelé forduló: inkább azok tartoztak hozzá, akik nem tudtak beilleszkedni a kálvinista, a katolikus, vagy a szocialista oszlopba és itt kötöttek ki, ezért bizonyos értelemben inkább halmaznak és nem oszlopnak lehetne őket nevezni. Mindezek fölött egy jóindulatú és pártatlan kormányzati apparátus örködött a szó legszélesebb értelmében és elvégezte az oszlopok közötti nagyon korlátozott kölcsönhatás szabályozásának talán kellemetlen, de szükséges feladatát; biztosította, hogy mindent tisztességgel megosszanak egymás között, és irányította a központi korporatista bürokráciát, amelyben valamennyi oszlopot az arányos képviselő szigorú szabályai szerint képviseltek, aszerint, aminek az alapján 1917 után a holland társadalomban a legtöbb dolgot intézték. Ebben az idealizált modellben a rendszer igen kényelmes és jól irányított volt.<sup>9</sup>

Lijphart munkáját az elmúlt harminc évben vég nélkül bírálták, de még mindig ez határozza meg a vitát és mindenki idézi, aki csak erre a területre merészkedik. A holland helyzet lijpharti elemzése sok holland kommentátor nézetének kiterjesztése és rendszerezése volt, akik számára a rendszer emblémája a klasszikus oszlopcsarnok volt, ahol a társadalom négy ideológiai oszlopát egyetlen közös alap vagy tető tartja össze és

ugyanakkor egymástól távol, és képviseli a kormányt és a korporatista apparátust.<sup>10</sup> Később a kutatók finomították és kibővítették Lijphart modelljét, különösen pedig további történelmi tekintélyt kölcsönöztek neki, hangsúlyozva a konszociációnak ezt a tipikusan holland formáját.<sup>11</sup> A rendszer mögött meghúzódó ráció az volt, hogy a hollandok a reformáció idejére vagy még korábbra visszamenő ideológiai különbségek tátongó szakadéka miatt nem tudtak nyitott társadalomban együtt élni; ezért ezt a kitalált és mesterséges rendszert alakították ki, hogy elmozduljanak a holtpontról. Mi több, a dolog működött: a holland demokrácia a világ egyik legstabilabb demokráciája volt, ami hatalmas gazdasági növekedést tett lehetővé egészen az 1960-as évek közepéig.<sup>12</sup> Ezt a mechanikus elemzést egyes kutatók túlságosan kitalálnak vélték, különösen azok, akik burkoltan marxista megközelítést alkalmaztak. Ez utóbbiak azzal érveltek, hogy a *verzuiling* nem azért alakult ki, mert a hollandok nem tudtak együtt élni, hanem azért, mert a holland társadalom vetélkedő elitjei ezen a sajátos módon tudták támogatottságukat összefogni.<sup>13</sup> Siep Stuurman szerint például sok tekintetben a vallási oszlopok vezetőinek kezében a *verzuiling* eszközként szolgált a modernizáció és a szekularizmus erőivel szemben, és mint ilyen hatékonyan késleltette a holland munkásosztály és a nők emancipációját.<sup>14</sup> Bármilyen legyen a helyzet, a *verzuiling* a társadalmi ellenőrzés formája, akár úgy, hogy távol tartja egymástól a hadban álló ideológiai frakciókat, akár pedig azért, mert a kevésbé jómódúakat könnyen kezelhető állapotban tartja. Ez pedig olyan szempont, amelyben szinte valamennyi szakértő egyetért, így tehát a konszenzusnak legalább szerény foka megmarad. Amikor a *verzuiling*ről kialakuló vélemények és elméletek csokrát értékelem, azon kívül, hogy igyekszem újrafogalmazni a fogalom lényeges vonásait, három kérdésre összpontosítok: az emancipációra, a türelemre és a nemzeti identitásra.

Létezik a *verzuiling* jelenségének egy pillanatnyilag nem divatos magyarázata, amely azonban a múltban a holland kommentátorok körében számottevő rokonszenvet váltott ki: az emancipáció. Az 1970-es években a történelmi szociológusok nemzedéke, akiket jobbra az egyik vallási oszlop tanulmányozása érdekelt, a *verzuilinget* az emancipáció általános elméletének összefüggésébe helyezték Hollandiában.<sup>15</sup> A szociológiai modellek technikai részletekben eltérnek egymástól, de közös lényegük az, hogy mindegyik csoportnak (ortodox kálvinisták, katolikusok, munkások, nők és így tovább) az emancipációja során szüksége volt a befelé fordulásra és arra, hogy megszilárdítsa az oszlopok révén szerzett törvényhozás során elért nyereségét, amely az 1917 és 1919 között tartó politikai rendezéskor keletkezett (beleértve az általános választójogot, az arányos képviselést és az iskolaügy rendezését). A külvilággal meglévő

kapcsolatokat zömükben megszakították és csupán az oszlop vezetőségére korlátozták; ünnepelték az oszlop ideológiáját és élvezték a különélés újonnan szerzett szabadságát. Külön világokat teremtettek, ahol élhették a „gazdag római életet”, vagy a kálvinista és a szocialista álmot. Az emancipációs elmélet egyik vonzereje az, hogy a *verzuilinget* egyszerűen a fejlődés szükséges lépésének tekintette, amivel az újonnan meglelt szabadságokat elfogadták és megszilárdították; természetesen ez sok tekintetben természetellenes és felettébb mesterséges helyzet volt, amelyben az emberek azt választották, hogy semmi közük ne legyen a lakosság másik háromnegyedéhez annak ellenére, hogy a legtöbbször egyes közösségekben élt. Amikor az átmenet e rítusán túljutottak 1960 körül, ahogy a teoretikusok mondják, az oszlopok fölöslegessé váltak és összeomlottak (különösen a katolikus pillér), majd az egész oszlopcsarnok ledől.

Azóta a kritikusok eltávolodtak az emancipációs megközelítéstől. Stuurman elveti annak szabadelvűségét, és hangsúlyozza, hogy a vallási szervezetek a társadalmi ellenőrzés elsődleges formái voltak;<sup>16</sup> Hellemans nemzetközi összehasonlításban vizsgálódik és az emancipációt az oszlopösszest előidéző okok közül másodlagosnak minősíti;<sup>17</sup> Bax nem képes a saját megelégedésére megoldani a hollandiai katolikus emancipáció szakaszosságát a *verzuiling* időzítésével.<sup>18</sup> Számos ok szól azonban amellet, hogy felújítsuk legalább az 1970-es évek emancipációs teoretikusainak általános megközelítését. Először is amikor a *verzuilinget* összekapcsolták a tizenkilencedik század második felének fő társadalmi mozgalmával, az emancipációs elméletek teljesen összeegyeztethetőek a *verzuiling* olyan magyarázataival, amelyek hangsúlyozzák (miként Stuurman és Van Schendelen is teszi) a társadalmi ellenőrzés mechanizmusait, vagy amelyek a jelenséget főként a modernizációra és szekularizálódásra adott válasz keretei között értelmezik (mint Bax és Hellemans).<sup>19</sup> Másodszor az emancipációs hipotézis annyiban is hasznos, hogy pszichológiai magyarázatát adja a *verzuiling* elismerten rendkívüli jelenségének: mert szükség volt befeléfordulására és meg kellett szilárdítani a közösséget egy hosszú és kemény küzdelem után, amelyben a résztvevők (a vallási kisebbségek és a szocialisták) aligha mertek reménykedni a győzelemben. Harmadszor pedig megmagyarázza, hogy a liberális „oszlop” miért nem viselkedett oszlopként, hiszen a liberálisok addigra már emancipálódtak, és 1848 óta irányították az országot.<sup>20</sup> Végül pedig az emancipációs megközelítés betekintést enged a *verzuiling* mellett a másik holland ihletésű politikai konvencióba – az *apartheidbe*.

Az *apartheid*, mint az „egymástól elkülönült együttélés” rendszere, amelynek keretében az oszlopok köznépe ritkán találkozik egymással, kivéve az elit szintjét, ahol az állam irányításának utálatos, de szükséges ügyét intézik annak érdekében,

hogy az oszlopkokat békében lehessen hagyni, figyelemre méltó hasonlóságot mutat a *verzuiling*gel. Mi több, azzal érvelnek, hogy szellemi eredetük azonos, vagy legalábbis nagyon hasonló: az *apartheid* teológiai-ideológiai alapja sokat köszönhet a dél-afrikai holland reformált egyháznak, amely viszont számos eszméjét a hollandiai *Gereformeerde Kerken*ből merítette, amelynek alapítója, Abraham Kuyper vezette az alsó középosztályok és az ortodox kálvinisták emancipációját és a *verzuiling* egyik fő építője volt.<sup>21</sup> A két rendszer közötti lényegi különbség az volt, hogy a *verzuiling* ideológiai alapokon tett különbséget, az *apartheid* pedig a fajok szerint; továbbá abban is eltértek egymástól, hogy a *verzuiling*rendszer a társadalom durván egyenlő szegmenseinek együttélését szabályozta (pontosan azért, mert emancipálódtak), míg az *apartheid* olyan rendszer volt, amely a társadalmi csoportok állandósított egyenlőtlenségén alapult. E különféle okokból az emancipációs megközelítés még mindig képes fényt vetni a *verzuiling* eredetére és természetére.

A második észrevétel az, hogy hasznos összekapcsolni a holland *verzuiling*et a holland tolerancia ottani történetével. Manapság a holland toleranciát inkább pragmatikusnak, mint elvszerűnek, továbbá inkább negatívnak, mint nagyvonalúnak mutatják be; egészében véve jobbára a kelletlen elfogadása annak, hogy sok ember ugyan helytelenül gondolkodik, de nem valószínű, hogy hajlandók távozni, ezért afféle kárkorlátozási eljárás gyanánt be kell őket illeszteni a társadalmi-politikai rendszerbe. Sok kommentátor a holland toleranciában a társadalmi ellenőrzés eszközét látja, amelyet vagy az önként vállalt elszigetelődés, vagy pedig a manipuláló elitek idéztek elő; ezt a rendszert inkább a konfliktus, mint a békés pluralizmus<sup>22</sup> teremtette meg, és arra használták, hogy ellenőrzés alatt tartsanak és szabályozzanak minden új fejleményt a társadalomban, az oktatás, a média, a szociális szolgáltatások és bármi más területen, amelynek köze van a tömegpolitikához.<sup>23</sup> A stabilitással szembeni új fenyegetéseket a legbiztonságosabban úgy lehetett kezelni, ha beillesztették a meglévő „csipegetési” sorrendbe és arányosan hallathatták a hangjukat. Ebben az értelemben a *verzuiling* szorosan összefügg a holland tolerancia történetével. Bizonyos értelemben a tolerancia legnyilvánvalóbb és monumentális megnyilvánulása a *verzuiling*, hiszen éppen a hagyományos türelmet foglalták törvényekbe és illesztették átfogó rendszerbe, illetve adaptálták a tömegpolitika céljaihoz és a nagyobb állami beavatkozáshoz: ezáltal a feszültségeket politikailag ellenőrizni lehetett és hatása olyan volt, mint egy fegyverszünet vagy tűzszüneté, ha nem is teremtett tartós békét.<sup>24</sup> A holland társadalomban megnyilvánuló tolerancia még a *verzuiling* kimúlása után is, az 1960-as és 1970-es években inkább volt negatív, sőt kiközösítő jellegű.

Ebből következik, hogy a *verzuiling* olyan politikai kultúra, amely számos dologra adott negatív reagálás terméke volt: mindenképpen inkább konzervatív, mint progresszív rendszernek bizonyult. Hollandiában a főbb vallási csoportok, amikor szembe találták magukat az egyházak számos szociális és közösségi funkciójának nominális szekularizációjával és professzionizálódásával a 19. század második felében, úgy reagáltak rá, hogy saját világuk köré falakat emeltek, mivel pedig az iparosodás és a proletariátus megjelenése ebben a gazdag országban kései volt, viszonylag sikeresek is voltak, rákényszerítették a szocialistákat és bizonyos mértékig a liberálisokat is, hogy kövessék a példájukat.<sup>25</sup>

Harmadszor, a fogalom védelmében, a 19. században a *verzuiling* kéz a kézben haladt a nemzeti érzelmek növekedésével: mindegyik oszlop a nemzeti keretek között igyekezett érvényesülni és elhelyezkedni annak érdekében, hogy történelmi politikai erőként legitimálja önmagát.<sup>26</sup> Ennek a legjobban dokumentált esete természetesen az ortodox kálvinistáké, avagy a *Gereformeerden* csoporté, akiket dr. Abraham Kuyper meghatározó alakja vezetett. Ezt a szektort a manipuláló mester elégedetlen és marginalizált helyi csoportok együtteséből alakította identitással, öntudattal és hazai, valamint nemzetközi küldetés-tudattal rendelkező nemzeti erővé, amely aztán 1888-ban már részt tudott venni a kormányzásban és 1901-től kezdve vezető szerepet játszott benne. Kuyper kétségtelenül merített a kálvinista identitás korábbi képéből, ami még a régi rendszer köztársaságában gyökerezett, de nagymértékben átformálta, hogy megfeleljen a tizenkilencedik század végi szükségleteknek.<sup>27</sup> Nacionalizmusa azonban egyáltalán nem hasonlított például a liberálisok hazafias nacionalizmusára.<sup>28</sup> Kuyper követőinek feltétebb mesterségesen létrehozott nemzeti identitása lényegét tekintve kálvinista volt, de semmiképpen sem lehet az egész holland nemzet modern nacionalizmusaként felfogni: ez a nemzet meghatározott részének volt a nemzeti identitása.<sup>29</sup>

Ha a 19. századi Hollandiában nem volt egyetlen nemzeti identitás vagy nemzetformálódási folyamat, hanem létezett egy liberális, (legalább) egy kálvinista, egy katolikus és egy sor helyi változat,<sup>30</sup> továbbá számos egyéb, eltérő létszámú lakossági csoport, például a zsidók, a baptisták vagy a szabadgondolkodók körében, akkor éppen a *verzuiling* az, amely képes e sokféleség kölcsönhatását magyarázni. A liberálisok kivételével, akik védekező állásban voltak, a saját nemzeti identitásukat kifejlesztő különböző egyéb csoportok részt vettek az emancipációs küzdelem valamilyen formájában. Nemzetépítési erőfeszítéseiknek sok közül volt ahhoz, hogy önmaguk számára helyet csináljanak a nemzet egészének keretei között; valójában legitimációjuk keresése volt, igazságos és elismert helyet akartak maguknak, mint a holland nemzet múltbéli, jelen és jövő aktív, fon-



tos, de egyedülálló elemeinek.<sup>31</sup> Nemcsak a nemzeti identitás volt plurális, hanem létezett konvergencia is, amelyet a nemzetben belüli „egymástól elkülönült együttélés” kultúrája táplált. A nemzeti identitás együtt gyakorolt hatást a *verzuiling* folyamatával, mert közös koncepciót kínált még akkor is, ha a tartalma számottevően különbözött csoporttól csoportig. Az a mód, ahogyan a 19. század második felében a különböző csoportok egymástól eltérő nemzeti identitása felnövekedett, gyakran a vallás és az oktatás kérdései körül összpontosult, és ez nem csupán a *verzuiling* és az alkalmazkodás kultúrájához járult hozzá, hanem maga is hasznot húzott az integráció és alkalmazkodás kultúrájából. A történész Van Miert megjegyezte, hogy a „*verzuiling* nem jelentett akadályt a nacionalizmus útjában”:<sup>32</sup> tovább mehetünk és azt is mondhatjuk, hogy a *verzuiling* és a holland nemzeti identitás kifejlődése kölcsönösen kiegészítette egymást, sőt ugyanannak a folyamatnak voltak a részei.

## HOLLANDIA ÉS BELGIUM ÖSSZEHASONLÍTÁSA

Azt követően, hogy azonosítottuk a konszocializáció holland változatának fő vonásait és jelentőségét, a következő kérdésnek azokra a tényezőkre kell vonatkoznia, amelyek megkülönböztetik azt a sok más országban található generikus formájától. A kérdés jól megválaszolható, ha röviden megvizsgáljuk, milyen különbségek mutatkoznak a konszociációs modell hollandiai és közeli szomszédságában belgiumi működése között.

Belgium hasonlóképpen oszloposodott, mint Hollandia abban az értelemben, hogy fejlett azoknak a szervezeteknek és intézményeknek az infrastruktúrája, amelyek a katolikusokhoz, szocialistákhoz vagy liberálisokhoz hasonló ideológiai csoportokon nyugszanak. Hans Righart 1986-as tanulmánya dokumentálta az ilyen intézmények elszaporodását Hollandiában, Belgiumban, Ausztriában és Svájcban.<sup>33</sup> Staf Hellemans elsősorban ebben az intézményi értelemben hasonlította össze a két (és sok más) ország oszloposodását, és ennek megfelelően csupán másodlagos különbségeket lát.<sup>34</sup> Ám a *verzuiling* a függőleges pluralizmus teljesebb értelmében jóval túlmegegy magukon az oszlopokon. Itt nem a klasszikus oszlopcsarnok oszlopairól van szó, amelyek önmagukban is szokatlanok, hiszen szegmentált társadalmat jeleznek, ahol a jelentős társadalmi különbségek vertikálisak (ideológiaiak), szemben a horizontálisakkal (társadalmi-gazdasági). Európában a legtöbb országot – az Egyesült Királyság figyelemre méltó kivételével – le lehet így írni. Hollandiában a szokatlan vonás az oromzat, amit az oszlopok tartanak: az elitek kiterjedt kormányzati rendszere a hozzá kapcsolódó korporatista apparátussal és az alkalmazkodás és konszociáció módszereivel. Ez az, ami megkülönbözteti a konszociáció hol-

land változatát a legtöbbitől, és ezt a belga és a holland formák közötti különbségek némelyikének felsorolásával illusztrálhatjuk.

Hollandiában a *verzuiling* korai szakaszában az oszlopok egyik jellemzője az volt, hogy (a liberálisok kivételével) nagymértékben el voltak zárva a külvilágtól. Az emancipáció elmélete szerint ezt az attól való félelmük okozta, hogy esetleg nem képesek ellenállni a külső befolyásnak; ez jellemezte az olyan emancipálódó csoportok mentalitását, mint a holland katolikus, az ortodox kálvinista vagy a szocialista közösséget. Ugyanezt azonban semmiképpen sem mondhatjuk el a belga katolikusokról, akiknek vezetői az országot az 1880-as évektől harminc évig kormányozták, vagy a belga liberálisokról, akik azt megelőzően fél évszázadon át voltak hatalmon, és akik arra várnak, hogy ezt megismételjék. A belga esetben a szocialisták marxista értelemben annyira erős proletárhatalmi tényezőt jelentettek bázisaikkal a vallon bányákban és a ghenti textilgyárakban, hogy az első világháború idejére e tekintetben nekik is kevés félnivalójuk volt. A holland oszlopok befelé tekintő magatartásában a belgák hasonló nagyságrendben nem osztoztak.

Továbbá a klasszikus ipari forradalom értelmében végbe ment korai iparosodás miatt a belga szocialista oszlop sokkal inkább volt horizontális csoport, mint a hollandiai. A vallon munkásosztály proletárjellemzői csaknem teljesen hiányoztak Hollandiában, és a kései holland iparosodás lehetővé tette az egyházaknak, hogy nagyobb befolyást őrizzenek meg a dolgozó osztályok fölött, így szilárdabban megvethették lábukat a felekezeti oszlopokon belül. Hollandiában a szocialista oszlop jelentős gondot okoz a vertikális pluralizmus modellje számára, amennyiben a szocialistáknak definíció szerint horizontális, nem pedig vertikális csoportot kellene alkotniuk; és ezt is tették Belgiumban. A holland szocialista oszlop tagjai egészében véve akkor is és most is inkább hajlanak a szociáldemokrácia, és nem a marxista szocializmus felé, és talán több karrierszocialistát foglalt magába, mint belga megfelelője.

Továbbá Belgiumban az oszlopoknak inkább volt földrajzi alapja, mint Hollandiában. Az ország déli részének kivételével a holland vallásos csoportoknál országosan érvényesül a földrajzi integráció bizonyos foka, aminek kevés köze van az oszlopok térbeli elhelyezkedéséhez Belgiumban.<sup>35</sup> Igaz ugyan, hogy Limburg és Észak-Brabant dél-hollandiai tartományainak lakossága egy tömbben katolikus, de sokkal több katolikus él a nagy folyóktól északra, mint attól délre, és az ország északi kétharmadában a katolikusok vegyes népesség között élnek, különösen a mindenütt jelenlévő városokban. Belgiumban viszont volt és ma is van (bár nem kizárólagos) összefüggés a szocializmus és Vallónia, valamint a katolicizmus és Flandria között.

A liberális oszlop gondot jelent a holland modellben, mert kevés befelé forduló tendenciát mutat, továbbá olyan hely, ahol mindazok is kikötöttek, akik más oszlopokba nem illeszkedtek. A belga helyzethez viszonyítva itt is különbségek mutatkoznak: ott a liberális oszlophoz sok katolikus tartozott, ami Hollandiában semmilyen mértékben sem létezett, és Belgiumban egy nyomást gyakorló vállalkozói csoport jellemezte, amely valamennyi vallás burzsoáziájának osztálypártjaként tevékenykedett.

Hans Blom és mások, mint Hellemans is, felismerték annak jelentőségét, hogy Hollandiában létezett egy második vallásos oszlop, az ortodox kálvinistáké.<sup>36</sup> Ez kétségtelenül fontos tényező, másfelől viszont létezett további két vallásos oszlop egy sor más országban, amelyeket a konzocializáció modelljéhez hasonlítanak, például Észak-Írországban és Libanonban. Hasonlóan jelentős különbség Belgium és Hollandia között a belga politika szekuláris hagyománya, ami emlékeztet más katolikus országokra, Franciaországra, Olaszországra és még Németországra is: a 19. században a liberális kultúra olyan mértékben volt antiklerikális, ami a holland politikát, vagy ha úgy tetszik, az angolt sohasem hatotta át ennyire. A közélet szekuláris-klerikális megosztottságának e típusát jól érzékelteti a szabadkőműves mozgalom, amely Hollandiában (és Angliában) gyenge dolog volt, összehasonlítva a politikailag elkötelezett belga szabadkőművesség antiklerikalizmusával.<sup>37</sup> Gyakorlati értelemben ez azt jelentette, hogy Belgiumban 1880-tól 1919-ig a katolikus párt volt a kormányzó párt, és a szekuláris pártok, a liberálisok és a szocialisták, hosszú időn keresztül megszokták, hogy ellenzékben úgy dolgozzanak együtt, amit a határtól északra egészen az 1990-es évekig nem nagyon követtek.

Végül a konzocializáció holland és belga változatnak jelentős különbségeit egyáltalán nem kimerítő listáján szerepel még az oszloposodás gépezetének a kérdése. Belgiumban az állam korporatista apparátusának intézményesítése a törvényalkotás révén messze lemaradt holland megfelelője mögött és jóval fejletlenebb volt a konzocializációs konzultációs mechanizmusok formalizálása a Lijphart által leírt „játékszabályok” szerint, mint Hollandiában. Ha áttekintjük a két demokrácia működését a 20. század első felében, akkor Belgium sok más európai országhoz hasonlóan szegmentált társadalomnak látszik, amely a problémáit többé-kevésbé pártközi tárgyalásokkal ad hoc alapon oldotta meg. Itt talán inkább valamiféle „pártokrácia” működött a konzociáció irányában, míg Hollandiában a kompromisszum apparátusát törvény szabályozta és a törvények által előírt háromoldalú bizottságok működtették.

Végző soron tehát itt nagyrészt terminológiai kérdésről van szó. Ha a holland *verzuilinget* az oszloposodásnak abban a szűk értelmében kívánjuk meghatározni, amely szerint a szervezetek

ideológiai magok körül sokasodnak, akkor kevés hasonlóság található Belgium és Hollandia között. Ha azonban a holland *verzuilinget* a konzocializáció általános formájaként határozzuk meg, amelyben a problémákat jobbra kompromisszumokkal és arányosan oldják meg a szegmentált társadalmakban, akkor mind Hollandia, mind pedig Belgium megfelel ennek a kívánalomnak. Az itt ismertetett nézet szerint azonban ezeknek a jellemzőknek a hollandiai változata felettébb sajátos formát ért el, a korporatizmus erősen segíti, és ezért megérdemel különálló nomenklatúrát, ésszerű tehát számára fenntartani a holland „*verzuiling*” szót.

## KONKLÚZIÓ

A Németalföldről folytatott vita egyik perspektívája, amelyet a konzociacionalizmus áttekintéséből nyerhetünk, a mai Európai Unióba vezet. Paul Taylor 1991-es cikke a konzociációról és az EU-ról arra emlékeztet, hogy mennyire gazdag vita folyik erről a kérdésről Németalföld határain túl.<sup>38</sup> Azt a fajta törésvonal-kezelést, amit a Lijphart által Hollandiából leszűrt konzociációs modell jelent, nemzetközi szinten ritkán alkalmazták, de eredménnyel használható. Az európai integrációra ma alkalmazott legtöbb elméleti modell – a funkcionalizmus, neo-funkcionalizmus, föderalizmus és így tovább – egy „mind szorosabb uniót” előfeltételez, ami szinte definíció szerint tételezi fel a központi hatalom erősítését a tagállamok rovására: minél hatékonyabb a központ, annál kevésbé tartják meg a tagállamok autonómiájukat. Az integráció legtöbb elmélete lineáris és teleologikus, ami jelentős fenyegetést jelent mindazon tagállamok autonómiájával szemben, amelyek nagy hangsúlyt helyeznek például a szuverenitásra. A konzociacionalizmus viszont egészen másféle perspektívát kínál. Ha a holland modellt kivetítjük az EU szintjére, azt tehát, hogy az állam erősen centralizált, nagy költsékes és mindenható, ám ez nem fenyegeti, és nem kell, hogy bármi módon fenyegetse az alkotóelemek integritását. Ezek az elemek Hollandia esetében az ideológiai pillérek, az EU esetében pedig a tagállamok. A függőleges pluralizmus elemzése az európai integrációt más megvilágításba helyezi, és szerintünk az európai integráció is képes a holland *verzuilinget* más megvilágításba helyezni. A hasonlatosság a két szint között szinte ijesztő. Például az EU-n belül a bizottság a szándékok szerint a részrehajlástól mentes bíró; a tanácsok pontosan elit kartellekként viselkednek. A gépezet költségét és súlyát olyannak láthatjuk, hogy érdemes elkerülni a széttöredés költségeit; a központi intézmények, amennyiben a konzocializációs elmélet fényében tekintjük őket, egyre csak bővíthetők, anélkül, hogy a tagállamok integritását komolyan

fenyegetnék; a tagállamok pedig vertikális struktúráikban megőrzik ideológiai (vagy nemzeti) identitásukat ugyanúgy, ahogyan az oszlopok a holland államban tették.

Hans Blom másokkal együtt a *verzuijinget* metaforának nevezte:<sup>39</sup> ez nagyon is igaz, de a meghatározás problémái megmaradnak. A *verzuijing* inkább szemantikai jelkép és nem szó szerinti leírása két dolog közül az egyiknek. Az első a konzociacionizmus politikatudományi modellje, amely még mindig nagyon is élő annak ellenére, hogy egyes holland kommentátorok ebben kételkednek, és amelynek talán még mindig több alkalmazási területe van, nem kevésbé nemzetközi szinten. A másik jelentés ama konzociacionizmus, vagy vertikális pluralizmus holland formája, amelyhez az oszloposodás és korporatizmus csatlakozott, amikor a 19. század végén kifejlődött és a 20. század nagy részében a holland politikai kultúrát alkotta.<sup>40</sup> A holland változat „dinamikusan konzervatív” és a régies-régi holland tolerancia intézményesített formája volt. Az általános választójog megjelenéséig nem alakulhatott ki, hiszen az oszlopok arányos egyenlőségén nyugodott (nem pedig az egyenlőtlenségükön, mint az *apartheid*). Részben a legtöbb érintett csoport korábban bekövetkezett emancipációjának eredménye volt, ami kifejlesztette a négy holland oszlop közül háromban a befelé tekintés minőségét. A nemzet kialakításának folyamatában és a ma ismert modern holland liberális állam megteremtésében alapvető volt.<sup>41</sup> Az ideológiai oszlopok a modernizáló állam apparátusába hatoltak be, és miközben a születőben lévő jóléti állam tortáját felosztották, kialakították az „üzletmenet” módját, amit azután írott és íratlan szabályok tömegében rögzítettek és meghatározták a politikai kultúrát. Blom azt tartja, hogy kevesebb jelentőséget kell ennek tulajdonítani a modern holland történelem elemzése során, különösen azért, mert minden faluban másképpen működött. Semmiképpen sem szabad megengednünk, hogy a *verzuijing* kizárjon más fontos tényezőket és cselekvőket a modern holland társadalomból. Másfelől viszont a holland tudósoknak a *verzuijing* iránti valószínűleg megszállottságának áttekintése során talán helyénvaló szót emelni a túlzott reagálás ellen.

Fordította: *Gáthy Vera*

#### JEGYZETEK

A jelen cikk az 1998. március 6-án Amszterdamban a második európai társadalomtudományi konferencia törésvonal-menedzselés című ülése részére készült előadáson alapul. Hálámat fejezem ki azoknak az észrevételeiért, akik részt vettek az ottani vitában. Az érvelés részben utal egy korábbi munkámra, amely

megjelent M. J. Wintle, 'The History of the Development of Democratic and Policing Institutions in the Netherlands: A Review'. amely a Policy Studies Institute, London (Hull: 1993.december) részére készült, valamint 'Natievorming, onderwijs en godsdienst in Nederland 1850–1900', in H. te Velde and H. Verhage (eds.), *De eenheid en de delen: zuilvorming, onderwijspolitiek en natievorming in Nederland 1850–1900* (Amsterdam: Het Spinhuis 1996), pp. 13–28.

- <sup>1</sup> Szűken értelmezve a *verzuiling* oszloposodásnak fordítható, ám a holland kifejezés egyúttal a konszociáció markáns felhangjait is magán viseli. Ld. a cikk során a terminológia tárgyalását.
- <sup>2</sup> J. C.H. Blom, 'Pillarisation in Perspective', előadás az 1998. március 6-án Amszterdamban tartott Második Európai Társadalomtudományi Konferencia Törésvonal Menedzselés elnevezésű ülése részére, átdolgozta a WEP jelen számának.
- <sup>3</sup> P. de Rooij, 'Zes studies over verzuiling', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 110/3 (1995), pp. 380–92, különösen pedig 391–2.
- <sup>4</sup> T. A. J. Toonen, 'On the Administrative Condition of Politics: Administrative Transformation in the Netherlands', *West European Politics* 19/3 (1996), pp. 609–32.
- <sup>5</sup> Eredetileg: A. Lijphart, *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands* (Berkeley: University of California Press 1968).
- <sup>6</sup> L. A. Hemerijk, 'The Historical Fragility of Dutch Corporatism' (kiadatlan tanulmány, Boston, MIT 1990).
- <sup>7</sup> A holland korporatizmusról I. H. J. G. Verhallen *et al.* (eds.), *Corporatisme in Nederland: belangengroepen en democratie* (Alpen: Samsom 1980); és T. Akkermans és P. W. M. Nobelen (eds.), *Corporatisme en verzorgingsstaat* (Leiden: Stenfer Kroese 1983). L. még D. P. Blok *et al.* (eds.), *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, 15 vols. (Haarlem: Fibula-Van Dishoeck 1975–83), vol. 14, pp. 236–42 a háború előtti időszakra vonatkozóan; és K. Gladdish, *Governing from the Centre: Politics and Policy-making in the Netherlands* (London: Hurst 1991), pp. 138–40 a korporatizmusról 1945-től 1970-ig.
- <sup>8</sup> Angol nyelven hasznos áttekintést kínál E. H. Bax, *Modernization and Cleavage in Dutch Society: A Study of Long Term Economic and Social Change* (Aldershot: Avebury 1990); l. még P. Pennings, 'Verzuiling: consensus en controverse', in U. Becker (ed.), *Nederlandse politiek in historisch en vergelijkend perspectief* (Amsterdam: Het Spinhuis 1993, második átdolgozott kiadás), pp. 97–120.
- <sup>9</sup> L. P. van Praag, 'Hoe uniek is de Nederlandse consensusdemocratie?' in Becker (ed.), *Nederlandse politiek in historisch en vergelijkend perspectief*, pp. 151–78.
- <sup>10</sup> Például I. Schöffner, 'Verzuiling, een specifiek Nederlands probleem', *Sociologische Gids* 3 (1956), pp. 121–7; és J. Goudsblom, *Dutch Society* (New York: Random House 1967).
- <sup>11</sup> Összefoglalta és folytatta: Bax, *Modernization and Cleavage*, pp. 109–10, 139; Bax csodálja Daalder elemzését.
- <sup>12</sup> J. L. van Zanden és R. T. Griffiths, *Economische geschiedenis van Nederland in de 20e eeuw* (Utrecht: Het Spectrum 1989), pp. 15–16.
- <sup>13</sup> Gladdish, *Governing from the Centre*, p. 28.
- <sup>14</sup> S. Stuurman, *Verzuiling, kapitalism, en patriachaats: aspecten van de ontwikkeling van de moderne staat in Nederland* (Nijmegen: SUN 1984).

- <sup>15</sup> Pl. J. M. G. Thurlings, *De wankele zuil: Nederlandse katholieken tussen assimilatie en pluralisme* (Deventer: Van Loghum Slaterus 1978, 2. kiadás); D. T. Kuiper, *De voormannen: een sociaal-wetenschappelijke studie over ideologie, konflikt en kerngroepvorming binnen de gereformeerde wereld in Nederland tussen 1820 en 1930* (Kampen: Kok 1972); és J. Hendriks, *De emancipatie van de gereformeerden: sociologische bijdrage tot de verklaring van enige kenmerken van het gereformeerde volksdeel* (Alphen: Samsom 1971).
- <sup>16</sup> Stuurman, *Verzuiling, kapitalisme, patriachaats*, pp. 72–7.
- <sup>17</sup> S. Hellemans, 'Verzuiling en ontzuiling van de katholieken in België en Nederland: een historisch-sociologisch vergelijking', *Sociologische Gids* 35/1 (1988), pp. 43–56, különösen 47–8.
- <sup>18</sup> Bax, *Modernization and Cleavage*, p. 105.
- <sup>19</sup> Stuurman, *Verzuiling, kapitalisme, en patriachaats*; M. P. C. M. van Schendelen (ed.), 'Consociationalism, Pillarization and Conflict-management in the Low Countries', special issue of *Acta Politica* 19/1 (1984), pp. 1–178; Bax, *Modernization and Cleavage*, pp. 98; és Hellemans, 'Verzuiling en ontzuiling', pp. 44; lásd még F. de Jong, 'Verzuiling in historisch perspectief', *Socialisme en Democratie* 14 (1957.jan.), pp. 2–10, különösen 7.
- <sup>20</sup> Lásd G. Therborn, 'Pillarization' and 'Popular Movements'. Two Variants of Welfare State Capitalism: the Netherlands and Sweden, in F. G. Castles (ed.), *The Comparative History of Public Policy* (Oxford: Polity 1989), pp. 192–241, különösen 203.
- <sup>21</sup> Erről a kényes kérdésről l. pl. I. Hexam, 'Afrikaner Nationalism 1902–1914', in P. Warwick és S. B. Spies (eds.), *The South African War: The Anglo-Boer War 1899–1902* (Harlow: Longman 1980), pp. 386–403; és uo.: 'Totalitarian Calvinism: The Reformed (Dopper) Community in South Africa 1902–1919' (kiadatlan PhD-disszertáció, University of Bristol 1975).
- <sup>22</sup> E. H. Kossmann, *De Lage Landen 1780–1940: anderhalve eeuw Nederland en België* (Amsterdam: Elsevier 1976), pp. 436–7.
- <sup>23</sup> S. W. Couwenberg (ed.), *De Nederlandse natie* (Utrecht: Het Spectrum 1981), p. 121.
- <sup>24</sup> J. A. A. van Doorn, 'Schets van de Nederlandse politieke traditie', in J. W. de Beus et al., *De ideologische driehoek: Nederlandse politiek in historisch perspectief* (Meppel: Boom 1989), pp. 11–60, különösen 38–40.
- <sup>25</sup> M. J. Wintle, *Zeeland and the Churches: Religion and Society in the Province of Zeeland in the Nineteenth Century* (Middelburg: CRGZ 1988), pp. 210–17.
- <sup>26</sup> A következő rész támaszkodik a Wintle, 'Natievorming, onderwijs en godsdienst' c. munkáira.
- <sup>27</sup> L. Brunt, 'Over gereformeerden en kleine luyden: enige kanttekeningen bij de voorstelling van zaken m.b.t. de afkomst en samenstelling van het huidige gereformeerde volksdeel', *Soziologische Gids* 19 (1972), pp. 49–58, különösen 55; G. J. Schutte, *Het Calvinistisch Nederland: rede* (Utrecht: Bijleveld 1988), pp. 20–22; l. még G. J. Schutte, 'Nederland: een Calvinistisch natie?' *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 107 (1992), pp. 690–702.
- <sup>28</sup> R. Kuiper, *Zelfbeeld en wereldbeeld: Antirevolutionairen en het buitenland, 1848–1905* (Kampen: Kok 1992), pp. 243–6.
- <sup>29</sup> E. H. Kossmann, 'Some Questions concerning Dutch National Consciousness', *Dutch Crossing* 34 (1988 április), pp. 1–14, különösen 12.
- <sup>30</sup> J. C. Kennedy, *Nieuw Babylon in aanbouw: Nederland in de jaren zestig* (Amsterdam: Boom 1995), p. 13.
- <sup>31</sup> N. C. F. van Sas, 'De mythe Nederland', *De Negentiende Eeuw* 16 (1992), pp. 4–22, különösen 18–19; J. van Miert, 'Nationalisme in de lokale politieke

- cultuur, Tiel 1850–1900’, *De Negentiende Eeuw* 16 (1992), pp. 59–85, különösen 62.
- <sup>32</sup> Van Miert, ‘Nationalisme in de lokale politieke cultuur’, p. 83, n. 17.
- <sup>33</sup> H. Righart, *De katholieke zuil in Europa: een vergelijkend onderzoek naar het ontstaan van verzuiling onder katholieken in Oostenrijk, Zwitserland, België en Nederland* (Meppel: Boom 1986).
- <sup>34</sup> Hellemans, ‘Verzuiling en ontzuiling’; és uo.: ‘Zuilen en verzuiling in Europa’, in Becker (ed.), *Nederlandse politiek in historisch en vergelijkend perspectief*, pp. 121–50.
- <sup>35</sup> Toonen, ‘On the Administrative Condition of Politics,’ ezzel nem ért egyet; az ő nézetei azonban enyhén szólva vitathatóak.
- <sup>36</sup> L. ebben a kérdésben az ő cikkét.
- <sup>37</sup> A holland szabadkőművességről I. A. van de Sande, *Vrijmetselarij in de Lage Landen: een mysterieuze broederschap zonder geheimen* (Zutphen: Walburg 1995); és A. van de Sande és J. Roosendaal (eds.), *Een stille leerschool van deugd en goede zeden: vrijmetselarij in Nederland in de 18e en 19e eeuw* (Hilversum: Verloren 1995).
- <sup>38</sup> P. Taylor, ‘The European Community and the State: Assumptions, Theories and Propositions’, *Review of International Studies* 17/2 (1991), pp. 109–25.
- <sup>39</sup> L. a jelen számban közölt cikkét; a kifejezés eredete: Hellemans, ‘Verzuiling en ontzuiling’, p. 137.
- <sup>40</sup> J. E. Ellemers, ‘Pillarization as a Process of Modernization’, *Acta Politica* 19 (1984), pp. 129–44, csodálni valóan azonosította a különbséget a modell és a holland sajátosság között.
- <sup>41</sup> Ahogyan másutt, M. J. Wintle, ‘The Liberal State in the Netherlands: Historical Traditions of Tolerance, Permissiveness and Liberalism’, in M. J. Wintle és S. Groenveld (eds.), *Under the Sign of Liberalism: Varieties of European Liberalism in Past and Present* (Zutphen: Walburg Press 1997), pp. 116–32. már kifejtettem.